

Савченко З. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри російської мови,
зарубіжної літератури та методики їх викладання
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ХУДОЖНІЙ СВІТ КНУТА ГАМСУНА

Анотація. Статтю присвячено аналізу особливостей художнього світу норвезького письменника Кнута Гамсуна. Дослідниця зосереджується на питанні взаємозв'язку світоглядних переконань митця з його стильовими пошуками й акцентує вектори видозміни авторського ідіостилу.

Ключові слова: ліризм, психологізм, самотність, людина й цивілізація, внутрішні конфлікти.

Постановка проблеми. Кнут Гамсун належить до тих неординарних митців, чия творчість справила значний вплив на багатьох європейських письменників ХХ століття й певною мірою перетнула історичний рубіж ХХ – ХХІ століть, ставши невід'ємною частиною сучасної світової літератури. Він прожив довге життя, але (попри всю парадоксальність своєї натури та деяку суперечливість поглядів) завжди залишався для величезної читацької аудиторії людиною, яка безмежно любила життя й відтворювала його в різноманітних проявах. Художня спадщина К. Гамсуна доволі багатогранна. Насамперед ми можемо назвати його «поетом кохання», котрий відкрив нові нюанси цього могутнього почуття. Однак письменник не оминав і проблем соціального характеру, зображуючи зміни, привнесені ХХ століттям у життя людей, огорнених плином історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом творчість норвезького класика широко вивчалась як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями: їй присвячували свої розвідки Г. Хетсо, Е. Екберг, Й.-П. Нільсен, П. Палієвський, Д. Биков, О. Панкратова, О. Сельніцин, Н. Ганич, Ю. Кузнєцов та інші. Щоправда, їхні праці з'являлись або до 40-х років, або наприкінці ХХ століття, бо у зв'язку з нацистськими симпатіями про К. Гамсуна певний час не дозволялося говорити. Отже, стає зрозуміло, чому українська літературознавча наука своє уявлення про письменника складала переважно на основі його ранніх творів. Більше того, і сьогодні ми спостерігаємо тенденцію до вивчення доробку норвезького митця на основі хіба що його романів «Голод» та «Пан», про що свідчать проаналізовані нами наукові розвідки.

Не займають твори К. Гамсуна й належного місця серед читацького загалу: його книги, які на початку ХХ століття полонили уяву мільйонів, навряд чи знайдуться в домашніх бібліотеках сучасних українців. Ті ж, хто мав нагоду глибоко познайомитися з творчістю прозаїка, у своїх висновках будуть однастайними: його літературний талант майже не має собі рівних, а тому заслуговує на всебічне вивчення. Викладені спостереження зумовили мету дослідження: виявити специфіку художнього світобачення та здійснити комплексний аналіз особливостей індивідуального стилю К. Гамсуна з урахуванням основних векторів їх еволюції.

Виклад основного матеріалу. К. Гамсун завжди був тісно пов'язаний зі своєю рідною Норвегією, невеликою країною, що знаходиться на північній окраїні Європи. Він не втомлю-

вався щиро захоплюватись її природою, здавалося, повністю занурювався в повільне життя маленьких норвезьких містечок і рибачьких поселень з їх неквапливим щоденним побутом. Однак у своїх численних романах і повістях письменник зумів поєднати неповторний національний колорит із питаннями, які мають загальний характер, побачити нові суспільні настрої та конфлікти, привнесені у світ бурхливим ХХ століттям, суперечностями його розвитку.

Творам К. Гамсуна притаманне стійке й могутнє відчуття життя. Він уважно придивляється до лісової глушини, де вершаться таїнства природи, його авторська уява дозволяє побачити й відчутти красу навколишнього світу: терпкий запах гірських луків, тишу місячної ночі, світло далеких блискавок. Ще більш вражає, ніж життя природи, митець описує мінливість людських почуттів: заплутану гру емоцій, конфліктність стосунків, владну силу любовної пристрасті, її дива й примхи. При цьому нервова й вишукана проза К. Гамсуна не лише насичена згущеним ліризмом – водночас вона тяжіє до епічності. Спостерігаючи руйнацію узвичаєних форм існування, неухильно просування індустріального прогресу в найвіддаленіші куточки Норвегії, ставлячись до всього цього досить критично, письменник шукає соціальну й етичну опору в тих вічних цінностях, які, на його думку, зберігає рідна земля. Він досить зримо відтворює подробиці повсякдення, справи своїх героїв, їхні звички, особливості характеру, до тонкощів знає їхні прагнення, забобони, коло інтересів. Хуторяни, рибалки, лісоруби, матроси, бродяги, провінційні інтелігенти стають натурою для його художньої фантазії, здебільшого опиняючись у конфліктних психологічних ситуаціях та ведучи боротьбу із суспільством і зі своїми власними внутрішніми протиріччями. У підсумку на сторінках творів К. Гамсуна постає колоритна, соковита, повнокровна картина норвезького життя кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Своєрідне авторське бачення специфіки існування людини в складному й суперечливому світі зумовило особливості художньої манери прозаїка, етапи її еволюції. У період формування мистецьких пріоритетів К. Гамсун чітко усвідомлював свою відмінність від покоління реалістів другої половини ХІХ століття: він не мав наміру творчо інтерпретувати соціологічні концепції чи біологічні теорії, а віддавав перевагу мові образів. Цілком свідомо письменник відмовився й від натуралістичних та позитивістських тенденцій з їхніми механічними уявленнями про детермінований взаємозв'язок людини з навколишнім середовищем. Натомість К. Гамсуна можна назвати представником того типу психологічного реалізму, який у світовій літературі був започаткований ще Ф. Достоєвським [2, с. 73]. Норвезький прозаїк досяг високої майстерності в зображенні складних внутрішніх драм особистості, у передачі тонких, здебільшого алогічних психічних станів героїв, вияв-

ляючи глибоку проникливість і здатність осягати найзаповітніші таємниці людського серця; це споріднювало творчість митця з естетикою та поетикою модернізму.

Водночас він сприймав людину як істоту соціальну, адже суперечності її внутрішнього світу часто зумовлювалися становищем у суспільстві. Таким чином, можемо стверджувати, що К. Гамсун став одним із тих видатних письменників світової літератури, хто підготував зміни в характері художнього мислення та вплинув на вироблення нових якостей реалізму, суголосних духовним потребам ХХ століття.

Першим значним твором К. Гамсуна вважається роман «Голод» (1890): його вихід у світ засвідчив появу нового оригінального таланту. Багато в чому автобіографічний, цей твір піднімав завісу над гіркими роками, які письменник провів у Християнії в період напівголодної юності. Форма оповіді в романі традиційна для реалістів, однак не зовнішній світ, а особистість оповідача, передача його складних психічних станів, настроїв, переходів від відчаю, гніву, озлобленості до своєрідної ейфорії – оманливого підйому сил – стали головним змістом твору. Найтонші самоспостереження героя над неадекватністю власної поведінки (порівняно з нормами життя), викликані затишним голодом, перебування самотньої голодної людини серед маси ситих обивателів виходять за межі повсякденного сприйняття й проникають у сублогічні сфери мислення, що не піддаються контролю розуму. При цьому оповідач розуміє, що дивні слова, думки, образи, фантастичні картини, які проносяться в голові, насправді є вираженням його власних бажань, надій, і породжені вони розладом зі світом.

Герой у «Голоді» стоїть ніби поза звичним людським існуванням і не може з ним злитися, знайти в ньому своє місце. Суспільство, яким воно є, не бажає нічого знати про тих, кого викинуто на узбіччя життя, бо кожна людина в цьому жорсткому світі зайнята лише собою: до такого висновку зводиться соціальний критицизм твору. На відміну від класичних реалістів, К. Гамсун уникає настанови пояснювати за допомогою внутрішніх конфліктів особистості дисгармонію світу в цілому. Герой роману навіть у найтяжчі хвилини розглядає власну долю як поодинокий індивідуальний випадок, не робить на основі своїх негараздів ніяких глобальних узагальнень. Більше того, він прагне приховати від оточуючих власний стан, бо почуватися замкненою в собі монадою, яка існує серед безлічі аналогічних замкнених монад [3, с. 54]. Таким чином, провідним у романі стає мотив самотності людини серед собі подібних – саме він увів твір К. Гамсуна в коло проблем, характерних для світової літератури ХХ століття. Варто додати, що вже в першому романі письменника здебільшого сформувалися головні художні прийоми його творчості: поглиблений і витончений психологізм, детальний аналіз людської психіки як самостійного феномена, використання внутрішніх монологів героїв, фіксація деталей, коливань настрою тощо.

Своє продовження вироблений стиль знайшов у романі «Містерії» (1892), уся поетика якого базується на недомовленості: драматична, гостра, напружена дія вражає загадковістю; справжні причини поведінки персонажів, а особливо головного героя, приховані від читача під поверхнею подій; своєрідну функцію виконує підтекст, який виникає з усвідомлення таємничості феномена життя, незбагненності тієї загадки світобудови, якою є людська особистість. Звертаючись до опису провінційного повсякдення, К. Гамсун використовує техніку, близьку до імпресіоністичної: фіксує не стільки події, скільки

враження від них, створює неповторні людські типи, майстерно змальовує природу, яка перетворюється на віддзеркалення внутрішніх станів персонажів.

Подібна стильова спрямованість була характерною й для роману «Пан» (1894), наскрізь пронизаного високою поезією пізнання навколишнього світу й людини як його невіддільної частки. У ньому письменник теж відмовляється від традиційного «сюжету подій», натомість зосереджує увагу на внутрішньому морально-етичному конфлікті, створює настроєву композицію, широко використовуючи символіку кольорів, предметних деталей, підтексту. Для опису К. Гамсун обирає лише ті моменти, про які хочеться розповісти, відображає своєрідні душевні драми, здебільшого використовуючи чуттєві (зорові, слухові) враження. Справжню свободу й повноту життя герой роману відчуває лише в цілковитій самотності, наодинці з гаснучим днем північного літа, вслухаючись у повільне дихання природи. У цивілізованому світі йому незатишно й незручно, бо має надто пильний погляд, котрий фіксує суєтність думок і вчинків оточуючих людей.

Характер героя, його особистість – це втілення мужності й лицарської шляхетності, які, на жаль, не потрібні меркантильному повсякденню; крім того, йому притаманне дивне й незрозуміле для нього самого відчуття нестійкості буття. Натомість Глан уловлює свою надзвичайну спорідненість із природою, мову якої він глибоко розуміє. Тільки емоційне сприйняття світу відкриває йому мудрість життя, навіюючи асоціації з міфологічним образом Пана – бога лісів, стад і полів, який у стані пристрасної закоханості переслідує німф. Фігурка божества на порохівниці натякає на те, що герой, як мисливець, знаходиться під його опікою. Однак значення цього образу виявляється набагато глибшим: з ним у творі тісно пов'язується тема кохання.

У К. Гамсуна найзагадковіше з людських почуттів виникає як незборима сила, котра не піддається контролю розуму, не знає перешкод і зневажає всі моральні норми. Владна пристрась захоплює відлюдника Глана, але, як і всяка стихія, виявляється небезпечною: вона, на зразок язичницького Пана, вимагає жертв. Тому стосунки героя з жінками в межах авторської інтерпретації отримують трагічне забарвлення. Мішанина різних емоцій, котрі стоять за коханням, зумовлює екстравагантні вчинки персонажів, незрозумілі для стороннього спостерігача, але не позбавлені внутрішньої логіки; поведінка закоханих пояснюється неконтрольованістю, вибуховістю їхнього почуття. У підсумку роман, що починався як ідилія, має драматичний, повний смутку фінал, не вирішивши конфліктів, намічених автором. Герої, так і не втамувавши своєї пристрасі та не впокорившись, розлучаються назавжди, ставши жертвою невмолитого божества.

Роман «Пан» був написаний, за зізнанням К. Гамсуна, з метою прояснити деякі особливості надчутливої природи прихильника природи в душі Ж.-Ж. Руссо [1, с. 55]. Очевидно, письменник намагався віднайти моральні й духовні цінності особистості поза межами дії суспільного прогресу, що динамічно змінював вигляд його батьківщини, – цим і пояснюється поява центрального образу самотньої людини, яка втекла від цивілізації у світ природи, а також те значення, якого набули в контексті філософії митця часом не до кінця зрозумілі порухи людської душі. Однак завдяки всевладному ліризму, що досяг у романі своєї кульмінації, «Пан» перетворився на захоплюючу молитву красі світу, на подяку серця за радість існування, на гімн прекрасному й водночас невблаганному коханням.

Подальша творчість К. Гамсуна засвідчила поступовий відхід письменника від всепоглинаючої емоційності в бік виваженого аналітичного критицизму. Так, у романі «Вікторія» домінуюча тема кохання вперше пов'язується із соціальними мотивами (становна нерівність героїв є головною перешкодою на шляху до їхнього щастя); нові персонажі, які намагаються пристосуватися до часів комерції й конкуренції, хоча внутрішньо й тяжіють до патріархальних форм життєвих відносин, з'являються в романах «Беноні» та «Роза»; зміни в житті Норвегії намагається зрозуміти герой повісті «Під осінньою зіркою»; таємниця людської замкненості й самотності, неможливість подолати сили взаємного відштовхування досліджуються в романах «Діти віку» та «Містечко Сегельфосс». Поступово у творах К. Гамсуна оформлюється думка про повне розчинення людини в бурхливому потоці життя: особистість сприймається письменником не як активне начало, здатне змінити хід подій, а як мандрівник, що прямує життєвими дорогами, вдячний за сам факт свого існування.

Поділяючи погляди патріархально-консервативного селянства, К. Гамсун із недовірою ставився до міської цивілізації, до активного розвитку буржуазно-демократичних відносин узагалі, і здавалося, життя підтверджувало правильність світоглядних переконань митця: Першу світову війну й породжені нею біди він небезпідставно вважав аномалією, викликаною шаленим темпом індустріального прогресу, що нівечить людську натуру, формує дух конкуренції, а отже, невдоволення, протесту й ворожнечі. Аби дати відповідь на запитання про ті сили, які б могли повернути хід історії в правильне русло, К. Гамсун створює роман «Соки землі» – один зі своїх наймонументальніших епічних творів. Послідовно, не звертаючись до відвертої публіцистики, оперуючи лише зображальними засобами, письменник утілює думку про переваги селянського способу існування над міським: непохитними в життєвих випробуваннях залишаються лише ті герої роману, які зберегли вірність землі; ті ж, хто відірвався від рідного ґрунту, так і не змогли віднайти душевної рівноваги. У роки великих соціальних потрясінь, у дні повоєнної розрухи саме цей твір прозаїка прозвучав як пісня миру, як заклик повернутися до праці з поля бою. І хоча сьогодні він видається дещо утопічним (адже людство не може зруйнувати міста, позбутися техніки й повернутися до серпа чи плуга), усе ж ідея збереження власного коріння є актуальною й донині, бо соки землі живлять тільки тих, хто залишається вірним своїй «маленькій батьківщині».

Наступні романи К. Гамсуна лише підтверджують обрану автором позицію: письменник продовжує зображати повсякденне життя невеликих містечок з їх дрібними подіями, плітками, гонитвою за індивідуальним добробутом, у ході якої люди наштовхуються один на одного, переступають через слабших; хтось падає й стає містком для інших, хтось гине, а дехто процвітає («Жінки біля колодязя»); митець протиставляє незайману природу негативним проявам цивілізації («Остання глава») та намагається вловити суть руйнівного прогресу (трилогія «Бродяги», «Август», «А життя іде...»). Найбільш песимістичним у цьому плані видається останній твір К. Гамсуна – роман «Замкнене коло» (1936). Його персонажі майже не знають мо-

ральних табу, не мають надії зупинити процес деградації (та, здається, і не хочуть цього), тим самим демонструючи сумніви письменника щодо можливості відродити втрачені загальнолюдські цінності. Однак авторська зневіра не видається тотальною, оскільки надія на життєдайні сили рідної землі не полишає письменника навіть у періоди відчаю від усвідомлення невідворотності суспільних змін.

Висновки. Узагальнюючи, хочемо зазначити, що на рівні світоглядних пріоритетів К. Гамсун виступав послідовним апологетом романтично-модерністської концепції про неповторність внутрішнього світу кожного індивіда, котрий є органічною часткою багатогранного світу природи. Водночас життєвий досвід митця поступово загострював аналітизм його світобачення, змушуючи замислюватися над проблемами співіснування людини й цивілізації, впливу соціальних механізмів на долю особистості. У підсумку, попри всі суперечності поглядів К. Гамсуна, він усе ж залишив надзвичайно яскравий слід в історії світової літератури як художник, що з глибокою проникливістю зобразив складність життя людського серця, возвеличив рідну землю, спробував осмислити ті нові конфлікти, які породило динамічне ХХ століття, запропонувавши читачам власну програму порятунку людства від духовного занепаду.

Література:

1. Гурдуз А. Метагерой романів Кнута Гамсуна : динаміка пантеїстичного світосприймання / А. Гурдуз // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 2. – С. 54–56.
2. Ємець-Доброносова Ю. Відлуння самотності : Кнут Гамсун у контексті українського модернізму / Ю. Ємець-Доброносова. – К. : Факт, 2009. – 274 с.
3. Кузнецов Ю. Літературний імпресіонізм Кнута Гамсуна. Природа і людина в його творчості (романи «Пан» і «Голод») / Ю. Кузнецов // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1998. – № 9. – С. 54–56.
4. Ніколаєва Н. «Пан» Кнута Гамсуна як модерністський роман / Н. Ніколаєва // Зарубіжна література – 2003. – № 32. – С. 12–21.
5. Палиевский П. Кнут Гамсун в европейской культуре / П. Палиевский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.norge.ru/hamsun2009>.

Савченко З. В. Художественный мир Кнута Гамсуна

Анотація. Стаття посвящена аналізу особливостей художественного мира норвежского писателя Кнута Гамсуна. Исследователь концентрирует внимание на вопросе взаимосвязи мировоззренческих убеждений прозаика с его стиливыми поисками и акцентирует векторы трансформации авторского идиостиля.

Ключевые слова: лиризм, психологизм, одиночество, человек и цивилизация, внутренние конфликты.

Savchenko Z. The artistic world of Knut Hamsun

Summary. The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the artistic world of the Norwegian writer Knut Hamsun. The researcher focuses his attention on the question of the correlation of the novelist's philosophical beliefs with his style search and emphasizes the vectors of transformation of the author's idiosyncrasy.

Key words: lyricism, psychologism, loneliness, human being and civilization, inner conflicts.